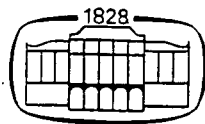

KORAI MAGYAR TÖRTÉNETI LEXIKON

(9—14. SZÁZAD)

Főszerkesztő
KRISTÓ GYULA

Szerkesztők
ENGEL PÁL ÉS MAKK FERENC

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST 1994

vak száma. Ezek többfélék. Alább csak a két leggyakoribb típusa — a képzett szavak és a szóösszetételek — kerül bemutatásra. Néhány példa a képzett szavakra v. származékszavakra: az 'áldoz' jelentésű *áld* ige -d-je gyakorító képző, amely feltehetően az ősmagyar korban kapcsolódott a finnugor eredetű *ál-* alapszóhoz; eredetileg az áldozati szertartással kapcsolatos kifejezés volt, korabeli jelentése ' <a sámán, az ember> (jó v. gonosz) szellemi hatalomnak felajánl' lehetett; -m mozzanatos igeképzővel és -ás nomenképzővel alakult az úgyszintén pogány kori szellemi élet öröksége, az eredetileg ' <istenségnek való> áldozás', azaz áldozati lakomázás jelentésű *áldomás* (vö. Anonymus: *magnum aldamas fecerunt...*; *fecerunt aldumas*); -z deverbális igeképző van az ' <istenségnek, istennek> áldozatként felajánl, odaad' jelentésű *áldoz(ik)* szóban (vö. Jókai-kódex: „*aldozott* aldozast ayandekoztal”); -ó melléknévi igenévképzővel jött létre az 'áldozó' jelentésű *áldó*, amely az alábbi helynevekben szerepel: 1193: *aldo cut*, 1214: *aldoucuth* és 1223: *Aldoukut*. Ezek az 'áldozó forrás'-ok az Árpád-korban pogány áldozati helyek lehettek. Szóalkotás útján keletkeztek, ötvözödtek az összetett szavak is, pl. 1193: *cutfev* 'forrás' (= *kút* 'forrás' + *fő* 'eredet, kezdet'); *luhere* 'lóhere' (= *lú* 'ló' + *here* 'ivarszerv', az utótag ti. a növény heréhez hasonló leveleire utal). Ma már tőszónak tekinthetők, de történetileg elhomályosult összetételek az alábbi kifejezések: *nép* (= *né-* 'nő, -né', -p eleme pedig a *fi*, *fiú* előzményével azonos); *leány* (= *le-* < **laj-* 'fiatal', az -ány feltehetően azonos az *anya any-* alapszavával, az összetétel eredeti jelentése 'fiatal nő' lehetett); *ifjú* (= *i* 'kicsi, fiatal', utótagja a némiképp még felismerhető *fiú* volt).

Irod.: Bárczi G. 1958; Bárczi G.—Benkő L.—Berrár J., A magyar nyelv története. 1967; TESz; A magyar szókészlet finnugor elemei. Főszerk. Lakó Gy. I—III. 1967—78. Mokány Sándor

3. ~ **jövevényszavai** → bizánci görög, → iráni, → latin, → német, → szláv, → török jövevényszavak. Ezekon kívül korszakunkban még olasz és francia jövevényszavakkal számolhatunk. Az ómagyar kori olasz jövevényszavak többsége a 13. sz. második felétől, kereskedők révén került nyelvünkbe (*füge, narancs, mandula, rizs, mazsola; forint, dús, piac; part, gálya, rév, bárka*). A 12—13. sz. fordulóján főleg a főúri és egyházi körök közvetítésével néhány francia eredetű szó (*kilincs, szekrény, lakat, mécs*) jutott a ~-be (→ vallonok).

Sándor Klára

4. ~ **ismeretlen eredetű szavai** A magyar szókincs ismeretlen eredetű szavait az különbözteti meg az eredeti (uráli-finnugor, ill. belső keletkezésű) és idegen eredetű

szavaktól (jövevényszavak), hogy megbízható etimológiájuk nincs. A ~-ben számuk igen nagy. Minden kétséget kizáróan azonban ezek is eredeti, ill. idegen eredetű szavak, de ezt megbízható módon nem lehet bizonyítani. Oka lehet ennek pl. a belső keletkezés gyanújába fogott szavak esetében az, hogy a részletek tisztázatlanok, a jövevényszó gyanújába fogott szavak esetében pedig pl. az, hogy mind az ősmagyar, mind az ómagyar korban kerültek nyelvünkbe ismeretlen (utód nélkül kihalt) nyelvekből szavak. Az ismeretlen eredetű szavak köre állandóan változik, hiszen sikeres etimológiák csökkentik számukat, a biztosnak vélt etimológiákkal szembeni gyanú erősödése pedig növeli mennyiségüket. Ugyancsak kedvez az ismeretlen eredetű szavak száma növelésének, hogy a szókészlet bármely nyelvben — a magyarban is — a hangrendszerhez meg a nyelvtani rendszerhez képest kevésbé állandó, a bizonytalanság oka nemritkán a szóra vonatkozó adatok gyér voltával függ össze.

Farkas Vilmos

magyarok Megnevezésük a középkor folyamán számos politikai, műveltségbeli, érzelmi és ideológiai elképzelésből táplálkozott, az alakváltozatok sokféleségét a különböző nyelvű népek helyesírásának kialakulatlansága is magyarázza. Önnevezésük, a kezdetben talán néprészt, később törzset jelölő *magyar név törzsnévként → *Megyer*, népnévként *magyar* alakban rögzült. Bizánci források a 9. sz.-i ~-ről írva a hun (*hunnoi*), az ungr (*ungroi*) és a türk (*turkoi*) neveket használják, amelyekből a hun hamarosan eltűnt, és a türk vált uralkodóvá a 11. sz.-ra, hogy majd átadja helyét egy sz. múlva a peon (*paiones*) elnevezésnek. A Ny-i nyelvekben a bizáncias *ungr-* alak mássalhangzó-torlódásának feloldásával alakultak ki az *Ungri, Hungri, Ungari, Hungari* típusú nevek; a francia köznyelvben nyíltabbá váló *u-* kezdőhanggal jött létre az *Ongre, Hongre (Hongrois)* változat, a szláv nyelvekben pedig a szókezdő *v-* protézis 14. sz.-i megjelenése befolyásolta a ~ elnevezését. A → magyar nyelv alapszókincse, szótári szókészletének aránya, nyelvtani szerkezete, hangfejlődési sajátosságai és a gyakoriság tanúsága alapján — glottokronológiai és biogeográfiai felfogás szerint a Kr. e. IV. évezred e. az Urál-hegység vidékén kialakult — uráli nyelvcsalád (→ uráli nyelvek) finnugor csoportjának ugor ágához tartozik, önállóságára a Kr. e. 7—5. sz.-ban került sor (→ magyar őstörténet). Korábban ős- és óiráni, önálló élete folyamán középiráni, perzsa, ótörök és K-i szláv nyelvhatások érték. A honfoglalást követően az alávett lakosság (avar, szláv), a befogadott népelemek (besenyők, kunok) török, az egyházi és államélet hivatalos (zsidó és gör. szörványokat is hordozó) lat., a betele-